

SZERB LÁSZLÓ–MÁRKUS GÁBOR

A felsőoktatási környezet hatása a vállalkozói életpálya választására

Nemzetközi összehasonlító elemzés, 2006

A jelenlegi nemzetközi kutatások alapján a jövőbeli gazdasági növekedésért és a munkahelyteremtésért az újonnan alapított cégek egy kis része, az úgynevezett gazellák a felelősek. A gazellákat alapító, működtető vállalkozók egyik jellemző vonása, hogy felsőfokú, egyetemi végzettséggel rendelkeznek. Ugyanakkor ma már számos más, esetleg kisebb növekedési képességű, újonnan létrehozott cég tulajdonosa is diplomás. Többek között ezért is fontos azt tudni, hogy az egyetemi-főiskolai hallgatók körében mekkora a végzés után vállalkozni szándékozók aránya. A tanulmány a Collegiate Entrepreneurship 2006 elnevezésű, 14 országra és több mint 37 ezer hallgatóra kiterjedő nemzetközi felmérés adatait felhasználva elemzi nyolc magyar egyetem 3346 hallgatójának vállalkozói ambícióit. A vizsgálat megállapításai szerint a magyar hallgatók nemzetközi szereplése átlagosnak, a minőségi kritériumokat figyelembe véve pedig átlag alattinak mondható. A vizsgálat azonban pozitív hatást mutatott ki a vállalkozói kurzusokat felvevők és a vállalkozói karriert választók között. Az ok-okozati kapcsolat meggyőző bizonyítása és a kapcsolat erőssége azonban újabb vizsgálatokat tesz szükségessé. A tanulmány oktatáspolitikára vonatkozó gazdasági ajánlásokat is tartalmaz. A vállalkozói kurzusok kötelezővé tétele a nem gazdasági felsőfokú oktatásban és a felnőttképzés keretében – igazodva a világban tapasztalható tendenciákhoz, valamint a hallgatók elképzeléseikhez – elősegítené a diplomások vállalkozói karrierjét.*

Journal of Economics Literature (JEL) kód: A23, C35, I28, M13.

A világ sokat változott, amióta 1967-ben (magyarul 1970-ben) megjelent Galbraith híres, a korszakot akkoriban jól jellemző könyve, Az új ipari állam. A mű fő gondolatmenete szerint a gazdasági fejlődés mozgatórugói a magas szinten szervezett nagyvállalatok,

* A tanulmány szerzői ezúton mondanak köszönetet mindazoknak, akik elősegítették a kutatás sikeres lefolytatását, és a névtelen bírálóknak, aki értékes megjegyzéseivel hozzájárult ahhoz, hogy árnyaltabb következtetésekre jussunk. Természetesen az esetleges hibákért a felelősség kizárólag a szerzőké.

Szeretnénk köszönetet mondani mindazon kollégáknak és adminisztratív dolgozóknak, akik segítséget nyújtottak nekünk abban, hogy ez a kutatás sikeres legyen. A kutatásban a következő egyetemi oktatók vettek részt: Budapest Corvinus Egyetem: *Szirmai Péter* egyetemi docens, *Bokor Attila* egyetemi docens, *Csapó Krisztián* PhD-hallgató; Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem: *Veress József* egyetemi tanár, dékán; Debreceni Egyetem: *Újhelyi Mária* egyetemi docens; Miskolci Egyetem: *Fülöp Gyula* egyetemi docens, *Lukács Edit* egyetemi adjunktus; Pécsi Tudományegyetem: *Szerb László* egyetemi docens, *Márkus Gábor* PhD-hallgató; Széchenyi István Egyetem: *Farkas Szilveszter* egyetemi docens; Szegedi Tudományegyetem: *Imreh Szabolcs* egyetemi adjunktus, *Bajmóczy Zoltán* egyetemi tanársegéd.

Szerb László, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Gazdálkodástudományi Intézet (e-mail: szerb@ktk.pte.hu).

Márkus Gábor, PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Gazdálkodástani Doktori Iskola (e-mail: markus@ktk.pte.hu).

ehhez képest a kisebb méretű cégek idejémtúlt képződmények. Alig néhány évvel ezután, az 1970-es években ezt a stabilnak hitt nagyvállalati struktúrát alapjaiban rázza meg két olajválság. Kevéssé jegyzett, de annak az új korszaknak az eljövételét jelentette 1973-ban a mikroprocesszor felfedezése, amelyet alig negyedszázad után infokommunikációs társadalomnak kezdtünk nevezni. Az 1980-as években a kutatások sorra hozták a bizonyítékokat a kisvállalatok növekvő jelentőségéről. David Birch és Michael Piore a munkahelyteremtésről, Arrow, valamint az Acs–Audresch-szerzőpáros az innovációról, Peter Drucker pedig a kettő kapcsolatáról közölt írásokat – ezek a kisebb méretű cégek fokozódó jelentőségét mutatták (Birch [1987], Piore [1990], Arrow [1983], Acs–Audresch [1987], Drucker [1985]). Az 1990-es évek végén indult a *Global Entrepreneurship Monitor* elnevezésű nemzetközi kutatás, amely rávilágított az újonnan alapított cégek jelentőségére a gazdasági növekedés területén (Reynolds és szerzőtársai [2001], [2004]).

2006-ban már Magyarországon sem kell hosszasan bizonygatni, hogy milyen fontos szerepet töltenek be a vállalkozások és a kisebb méretű vállalatok mind a gazdaságban, mind a társadalomban. A statisztikák alapján 2003-ban már a kis- és közepes méretű vállalatok foglalkoztatják a versenyszféra alkalmazottainak több mint 70 százalékát (Román [2006]), és a nagyvállalatok közvetlen foglalkoztatási jelentősége folyamatosan csökken. Nem elhanyagolható a kisebb méretű cégek GDP-ben betöltött részaránya sem, a Magyarországon létrehozott hozzáadott érték 53 százalékát a kis- és közepes méretű vállalatok hozzák létre 2003-ban.

Ha azonban arra vagyunk kíváncsiak, hogy a munkahelyteremtés és a gazdasági növekedés mögött milyen dinamika húzódik meg, akkor a statikus vállalatméret vizsgálata helyett a vállalkozási tevékenységet kell elemeznünk. A vállalkozás tartalmilag összefüggésbe hozható az innovációval, egyéni szinten a kreativitással, a lehetőségek keresésével és kihasználásával, az átlagnál magasabb, de kalkulált kockázatvállalással, a nem rutinszerű döntéshozattal és a növekedéssel is (Szerb [2004]). A schumpeteri értelemben vállalkozói vállalatok esetében a termék- és technológiai megújítás gyakorisága és szintje, az árbevétel és az alkalmazottak számának növekedése sokszor nagyságrendileg haladja meg a vállalkozói attitűddel nem rendelkező cégek hasonló mutatóit. Az ilyen cégek az ország gazdasági hatékonyságára és a termelékenységre is fontos hatással vannak. Ráadásul az is kimutatható, hogy országtól függetlenül a fiatal vállalkozói vállalatok egy szűk köre, mintegy 1–4 százaléka, az úgynevezett gazellák felelősek a munkahelyteremtés és a gazdasági növekedés döntő részéért (Autio [2005], Birch, [1987], Csapó [2006], Szerb és szerzőtársai [2004], Vecsenyi [2003]). Ezért a vállalatok abszolút számánál a nemzetgazdaság egésze szempontjából lényegesebb ezeknek a dinamikusan növekvő cégeknek a száma.

A vállalkozás vizsgálható az egyének szintjén is. A vállalkozói irodalom egy része a vállalkozóvá válás folyamatára és az ezt meghatározó személyes jellemzőkre koncentrál. Az egyedi, belső tényezők szerepének kiemelésével McClelland [1961] a teljesítménykényszerre, Rotter [1990] a belső kontrollra (belső irányításra) helyezte a hangsúlyt. Ma már a vállalkozói tankönyvek és kurzusok standard tananyagai kiemelik a személyes „vállalkozói” tulajdonságokat (például a kockázatvállalást, a kreativitást, a gyors döntéshozó képességet, a marketing- és vállalatvezetői ismereteket, a kooperációra való hajlamot). A vállalkozói tulajdonságok hosszabb-rövidebb listája számos publikációban megtalálható (Hérbert–Link [1989], Timmons [1999], Chell és szerzőtársai [1991], Hisrich és szerzőtársai [2005], Szerb [2000], [2004]). Széles körben vizsgálták a vállalkozók és a pozitív vállalkozói attitűddel rendelkezők demográfiai jellemzőit is (kor, nem, oktatás, családi háttér stb.). A *Global Entrepreneurship Monitor* (GEM) kutatások alapján a tipikus vállalkozást indító középkorú férfi (35–45 éves), általában felsőfokú diplomával rendelkezik, és jellemzően már volt vagy van más vállalkozó is a közvetlen családjában. A magyar vállalkozó nem különbözik jelentősen ettől az általános képtől (Reynolds és szerzőtársai [2001], [2004], Szerb és szerzőtársai [2004], Szerb [2005]).

Az 1990-es évektől a kutatások súlypontja a tulajdonságok elemzésétől elmozdult a viselkedés, a hozzáállás vizsgálata irányába, amiben fontos szerepet játszottak a vállalkozói tulajdonságokat (*entrepreneurial trait*) leíró elmélet hiányosságai. A vizsgálatok jelentős része ugyanis az

adott időpontban létező cégek vállalkozói körében készült, és így a mintába nem kerültek be az időközben megszűnt, sikertelen vagy vállalkozást abbahagyott, megbukott személyek. Ezáltal az összehasonlítás nem a „vállalkozói” és a „nem vállalkozói”, hanem a „sikeres vállalkozói” és a „nem vállalkozói” dimenziók mentén történt (Gartner [1988]). A hozzáállás ugyan kevésbé stabil, mint a tulajdonságok, viszont az elmélet feltételezi, hogy a személyek változó körülményekhez történő alkalmazkodásának alapja egy tanult hajlam, ami az idők során változik (Schwarz és szerzőtársai [2006]). Ebben a tanulás – így természetesen az oktatás is – fontos szerepet tölt be. A pozitív vállalkozói hajlam, azaz hogy valaki vállalkozó szeretne lenni, nem jelenti azt, hogy az illető tényleg az is lesz. Ugyanakkor számos kutatás megerősítette a vállalkozói hajlam és a vállalkozóvá válás közötti szoros kapcsolatot (Autio és szerzőtársai [2001], Krueger és szerzőtársai [2000]).

A szakirodalom természetesen vizsgálta és kutatja a vállalkozói hajlamra ható tényezőket. Annyi ma már bizonyos, hogy a személyes tulajdonságok, beállítódások mellett a külső tényezők is lényeges szerepet töltenek be. Az ezzel kapcsolatos eddigi empirikus vizsgálatok viszont ellentmondásos eredményekre vezettek (Schwarz és szerzőtársai [2006]). A vállalkozás kulturális beágyazottsága, a hitek, az értékek, az intézmények, a család, az oktatás mind-mind szerepet játszhat a vállalkozói hozzáállás alakulásában (Morrison [2000]). A vállalkozói tulajdonságokat több dimenzió mentén az erőforrások, a környezet és a vállalkozásindítás metszéspontjában vizsgálja a 2000-es években elterjedő vállalkozóvá válást leíró (*configurational approach*) elmélet (Korunka és szerzőtársai [2003]). Az erőforrások korlátozottsága, elsősorban a megfelelő pénz és tőke hiánya a kutatások szerint az egyik legfontosabb környezeti korlátozó tényező (Blanchflower–Oswald [1998]). A szociális-társadalmi tényezők, így a családi hatások és korábbi vállalkozói ismeretek, tapasztalatok fontos szerepet töltenek be abban, hogy valaki az életpálya melyik szakaszában akar vagy lesz vállalkozó (Carroll–Mosakowski [1987]).

A magyarországi vállalkozói vizsgálatokról elsősorban az 1990-es években születtek mérvadó tanulmányok. A különböző hazai vállalkozói típusokat, azok magatartási és demográfiai tényezőit elemzi Czákó és szerzőtársai [1995] a rendszerváltás időszakában. A domináns vállalkozói magatartási formákat mutatja be esettanulmányok alapján Laki [1998]. Ugyanezen időszak társadalmi-kulturális hatásainak a vállalkozói életpályára gyakorolt hatásait elemzi Kuczi [1998], amely a megnyíló lehetőségek és a munkahely elvesztése miatti kényszervállalkozói életutakat szemlélteti. A sikeres vállalkozók egyik legfontosabb tulajdonságát, a kreativitást elemzi Rimler [1998]. Megállapításainak lényege, hogy a magyar vállalatulajdonosok között igen kevés a ténylegesen kreatív gondolkodásra képes valódi vállalkozó. A vállalkozói életpályák hosszú távú magyarországi vizsgálata a témája Róbert [1999] nagy ívű tanulmányának, ahol a társadalmi-családi háttér, az iskolázottság, a piaci és a politikai beágyazottság is az elemzés, a vállalkozóvá válás dimenzióit adják. A közelmúlt magyarországi vállalkozásainak életútjait, hazai sajátosságait mérte fel és elemzi Salamonné [2006] mélyinterjúk felhasználásával készült tanulmánya. Témánk, a vállalkozói hozzáállás tekintetében Salamonné [2006] fontos megállapítása, hogy a cég sikerében a tulajdonos kapcsolatépítési képességei és döntéshozatali, döntésdelegálási gyakorlata kulcsfontosságú szerepet töltenek be.

A gyorsan növekvő vállalkozások (a gazellák) szempontjából lényeges, hogy kik, milyen motivációból, milyen demográfiai, tapasztalati háttérrel és milyen környezeti tényezők alapján hozzák létre ezeket a cégeket. Autio [2005] vizsgálatai szerint főleg a fiatal korú vállalkozók magas jövedelemmel, egyetemi-főiskolai végzettséggel rendelkeznek. A cég alapítását szinte kizárólag a jó üzleti lehetőség motiválja, kényszervállalkozókat nem igazán találunk közülük. Ezek szerint a ma még húszas éveikben járó, esetleg tanulmányaikat folytató egyetemisták által az elkövetkező néhány évben létrehozott vállalkozások határozzák meg az ország gazdasági növekedését és befolyásolják az új munkahelyek létrejöttét a 2010-es években. Így az egyetemi hallgatók vállalkozáshoz való hozzáállásának, vállalkozói tulajdonságainak vizsgálata, esetleg nemzetközi összehasonlítása fontos információt nyújthat egy adott ország makrogazdasági növekedési lehetőségeiről is.

A „vállalkozás” és a „vállalkozó” fogalma nem egyértelműen meghatározott.¹ A jelen tanulmányban a vállalkozói hajlam mérésére és megkülönböztetésére ötféle vállalkozástípust vettünk figyelembe: 1. új vállalkozás létrehozása, 2. önfoglalkoztatás, 3. meglévő cég felvásárlása, 4. franchise és 5. részvétel családi vállalkozásban. A jövőbeli karrier szempontjából ezen öt tényező egyikét választókat tekintjük a következőkben pozitív vállalkozói beállítottságúaknak, és megkülönböztetjük őket az inkább alkalmazotti státust választóktól.

Tekintve, hogy vizsgálatainkat az egyetemi hallgatók körében, egy meglehetősen homogén csoporton belül végeztük el, kiváló lehetőség mutatkozott arra, hogy az oktatás, ezen belül is a felsőfokú képzés mint külső környezeti tényező hatását elemezzük a vállalkozói beállítottságra. Azt a Global Entrepreneurship Monitor (GEM) kutatásokból tudjuk, hogy a kulturális tényezők, ezen belül az oktatás támogatása pozitív kapcsolatban van a vállalkozói aktivitással (*Reynolds és szerzőtársai* [2004]). Ugyanakkor önmagában az egyetemi-főiskolai iskolázás még semmit sem mond a vállalkozói hajlamról. A hallgatók által felvett vállalkozással kapcsolatos kurzusok is lényegesek lehetnek mind a vállalkozási hozzáállás, mind a vállalkozói képességek, mind a létrejött vállalkozások működtetése szempontjaiból. Az Egyesült Államokban az ilyen kurzusokat kínáló egyetemek, főiskolák száma az 1970-es néhány tucatról 2003-ra 1600-ra növekedett (*Katz* [2003]). Európa még mindig le van maradva. Egy 2004. évi felmérés szerint az európai egyetemeken a vállalkozási ismereteket alapvetően nem integrált kurzusok formájában, hanem különálló, választható tárgyként oktatják (*Entrepreneurship education ...* [2004]). A Kisvállalatok európai chartája a fő cselekvési irányok közül ezért is teszi első helyre a vállalkozásoktatás és -képzés témakörét (*Kisvállalatok európai chartája* [2000] 10. o.).

Az oktatás és az egyetemek szerepét erősíti, hogy mai tudásunk szerint a vállalkozóvá válásban nem csupán a született, hanem a szerzett és tanult képességek, tudás is fontos szerepet tölt be (*Krueger és szerzőtársai* [2000]).² A kérdés ma már nem az, hogy kell-e a vállalkozást tanítani, hanem hogy mit és hogyan kellene oktatni. Vállalkozást oktatni mást jelent, mint a létező vállalat irányítását tanulni. A vállalkozói kurzusokon az elmúlt évtizedekben a vezetési, a finanszírozási (kockázati tőke), az újtermék-fejlesztési, a szellemi tulajdon védelmével, a kreatív gondolkodással kapcsolatos és a tárgyalási képességek fejlesztése került középpontba. Az Európai Unió – hasonlóan az amerikai gyakorlathoz – fontosnak tartja, hogy a vállalkozásoktatás mind az általános készségek és képességek, mind a vállalkozással, vállalkozásindítással, innovációk végrehajtásával kapcsolatos specifikus tudás fejlesztésére is irányuljon (*A vállalkozói készségek előmozdítása...* [2006]). Az oktatási módszerek is sokat változtak, az üzleti tervtől a hallgatói vállalkozások indításán, a gyakorló vállalkozókkal történő konzultáción, a számítógépes szimulációkon keresztül egészen az esettanulmányokig, videók és filmek alkalmazásáig terjed (*Kuratko* [2003]). Az új kihívások közé tartozik, hogy ne csupán az üzleti, közgazdasági tanulmányokat végző hallgatók körében népszerűsítsék a vállalkozói kurzusokat, hanem más tudományterületek, diszciplínák diákjai is megismerkedhessenek a vállalkozással.

A világban sok helyütt az egyetemek próbálnak túllépni azon, hogy csupán vállalkozással kapcsolatos kurzusokat kínáljanak (*Etzkowitz és szerzőtársai* [2000]). Számos egyetemi vállalkozói központ folytat kutatást is a vállalkozások körében és a vállalkozásokról

¹ Szerb [2004] a vállalkozás mérésének négy fontos módszerét mutatja be. A vállalkozói attitűd mérésére az egyik leginkább vizsgált megközelítése az önfoglalkoztatás (*Blanchflower–Oswald* [1998]), de a GEM-kutatások által alkalmazott „vállalkozást szeretne indítani” kategóriája (*Szerb* [2005]) is az elfogadott és gyakran alkalmazott kategóriák közé tartozik.

² Ahogyan *Drucker* [1985] megfogalmazta, a vállalkozás nem misztikum, nem a génekben rejlik, hanem olyan tudomány, amit tanulni lehet.

(Kuratko [2003]). A közvetlen egyéni tanácsadás, a konzultáció szinte mindenhol a világban az üzleti iskolák kínálatai között szerepel. Számos egyetem működtet inkubátorokat, ahol a hallgatók a cégalapítást a gyakorlatban is kipróbálhatják. Az egyetemek fontos szerepet töltenek be a tudás elterjesztése, az akadémiai kutatás gyakorlati felhasználása területén. Ebből a szempontból az egyetemi oktatók által alapított új, innovatív cégek (*spin-off* szervezetek) talán a legfontosabbak (Varga [1998], [2005])

Számos, különböző országból származó összehasonlító empirikus tanulmány emeli ki az egyetemek pozitív szerepét a vállalkozóvá válás és a vállalkozással kapcsolatos attitűdök eseteiben. *Autio és szerzőtársai* [2001] szerint a vállalkozáshoz mint karrierlehetőséggel kapcsolatos hozzáállás nem csupán a vállalkozás arculatától, hanem az egyetemi környezettől kapott bátorítástól, támogatástól is függ. *Franke-Lüthje* [2004] szerint a müncheni és a bécsi egyetemi hallgatók alacsonyabb szintű vállalkozói aktivitása az amerikai (MIT) hallgatókéhoz képest – legalábbis részben – az egyetemi kurzusok vállalkozói tárgyainak hiányával magyarázható. *Peterman–Kennedy* [2003] egy ausztráliai felmérés nyomán megállapította, hogy a vállalkozói kurzusokat végzetek körében növekedett a vállalkozás presztízse és a vállalkozás létrehozási szándéka is. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy a pozitív vállalkozási hozzáállás nem jelenti azt, hogy valaki feltétlenül vállalkozó lesz, viszont a vizsgálatok pozitív kapcsolatot mutatnak a születő vállalkozások (*nascent entrepreneurship*) és a tényleges vállalkozások között (*Reynolds és szerzőtársai* [2004], *Acs és szerzőtársai* [2005], *Román* [2004], *Szerb* [2004]).

Bár számos kutatás készült, amely az egyetemi hallgatók vállalkozói magatartását, karrierelképzeléseit vizsgálta, a nemzetközileg is összehasonlítható tanulmányok még mindig hiányoznak. A hazai kutatások fontosságát támasztja alá az is, hogy a diplomások munkaerő-piaci elhelyezkedési lehetőségei az utóbbi időben megváltoztak. 2003 óta a hazai sajtóban számos cikk tudósított a diplomás pályakezdők nehézségeiről, és a diplomával rendelkezők növekvő munkanélküliségéről (például *Király* [2005], *Nő a diplomás...* [2004]). A magyarországi diplomás pályakezdők elhelyezkedési lehetőségeit Magyarországon több szakmai kutatás is elemezte az elmúlt időszakban. *Berde és szerzőtársai* [2006] és *Selmeczy* [2005] egyaránt azt állapították meg, hogy ugyan összességében a diplomások elhelyezkedési lehetőségei lényegesen jobbak a felsőfokú végzettséggel nem rendelkezőkénél, de strukturális és területi egyensúlytalanságok számos területen megfigyelhetők. *Selmeczy* [2005] elhelyezkedési nehézségeket jelentett a tanári és a jogász végzettséggel rendelkezők körében, és további bizonytalanságot jelzett a gazdasági-gazdálkodási szakos hallgatók esetében. A legkedvezőbb álláskilátásra a mérnöki (villamos és gépész), az informatikai és a logisztikai diplomát szerzettek számíthatnak. A jelenlegi felsőoktatási intézményekben tanulók megfigyelése, elemzése azért is fontos, hiszen az alkalmazotti elhelyezkedési nehézségek hatást gyakorolhatnak a jövőbeli elhelyezkedési szándékokra és a vállalkozói attitűdökre is. Félő, hogy pontosan azok a diplomások kívánnak vállalkozni, akiket nem a kínáló jó üzleti lehetőségek, hanem inkább a kényszer motivál. Közismert ugyanis, hogy a kényszervállalkozások túlélési valószínűsége és növekedési képessége is lényegesen alacsonyabb a lehetőség motiválta vállalkozásokénál.

Eddig az egyetemi hallgatók vállalkozói irányultságát főleg az Egyesült Államokban, német nyelvterületen Ausztriában, Svájcban és Németországban vizsgálták. Az elsősorban a német nyelvterületre kiterjedő tapasztalatokat összegezte és indította el immár 14 országot felölelő nemzetközi kutatását a svájci University of St. Gallen és a német European Business School *International Survey on Collegiate Entrepreneurship, 2006* címmel (*Fueglistaller és szerzőtársai* [2006]), amelyben több mint 37 000, ezek közül 3346 magyar hallgató és nyolc hazai egyetem vett részt. A felmérés céljai között a felsőoktatási hallgatók vállalkozói képességének felmérése és a nemzetközi összehasonlítás mellett a vállalkozások egyetemek-főiskolák által megteremtett feltételei is szerepeltek, valamint

I. táblázat
A részt vevő országok és a minta jellemzői

Ország	A megkérdezett egyetemek	A beiratkozott hallgatók	Kitöltött kérdőívek	Válaszadási arány	Nappali tagozatos hallgatók részaránya	Tanulmányok hányadik évében van	Életkor (átlagév)	Férfi hallgatók részaránya	Üzleti és gazdasági szakos hallgatók aránya
Ausztrália	3	52 536	67	0,1	79,1	2,28	23,2	44,8	80,6
Ausztria	23	122 600	8 857	7,2	74,7	3,64	25,3	47,7	37,9
Belgium	5	21 954	1 612	7,3	92,7	2,75	23,0	51,9	38,6
Dél-Afrika	1	12 600	25	0,2	96,0	3,68	22,9	60,0	96,0
Finnország	8	45 400	1 566	3,4	85,8	2,48	25,5	48,3	38,9
Franciaország	1	2 500	67	2,7	100,0	1,00	21,0	37,3	98,5
Írország	4	37 000	248	0,7	95,6	3,11	23,8	48,0	62,9
Liechtenstein	1	570	200	35,1	65,0	2,31	26,3	71,5	75,0
Magyarország	8	169 025	3 346	2,0	90,6	3,19	23,3	51,6	47,0
Németország	9	111 474	3 189	2,9	96,9	3,23	24,0	48,7	22,9
Norvégia	6	38 125	1 086	2,9	97,2	3,06	24,4	60,0	22,1
Svájc	26	55 105	8 825	16	84,4	3,10	24,8	62,8	28,3
Szingapúr	1	3 500	354	10,1	98,3	2,18	22,5	49,4	75,7
Új-Zéland	2	27 353	7 970	29,1	93,7	2,91	22,8	46,8	17,2
Összesen	93	690 922	37 412	5,9	86,6	3,15	24,2	52,2	31,4

az ezzel kapcsolatos oktatási lehetőségek értékelése. Ebben a tanulmányban e felmérés alapján elemezzük a magyar hallgatók vállalkozásokhoz való hozzáállását és az egyetemek által kínált vállalkozói kurzusok hatását a vállalkozói magatartásra.

A következőkben először az adatfelvétel módját, a minta alapvető jellemzőit és az adatfeldolgozás mikéntjét ismertetjük. Ezután elemezzük a hallgatók jövőbeli foglalkoztatási, karrierelképzeléseit az alkalmazotti és a különböző vállalkozási kategóriákban, továbbá a hallgatók vállalkozói aktivitásait értékeljük, majd a vállalkozások alapításának akadályait vizsgáljuk. Ezt követően mutatjuk be, hogy a hallgatók milyen vállalkozással kapcsolatos kurzusokat vesznek és vehetnek fel, és ezeknek milyen hatása van a vállalkozási magatartásra. Végül összefoglaljuk és értékeljük az eredményeket.

Az adatfelvétel és a minta jellemzői

A felmérés koordinálását, a kérdőív kidolgozását és az eredmények összehasonlító publikálását a University of St. Gallen kutatócsoportja végezte. A kutatáshoz az egyes országok reprezentatív képviselői csatlakoztak. Az országok kutatásvezetői feleltek a felmérésben részt vevő felsőoktatási intézmények kijelöléséért és a hallgatókkal való kapcsolattartásért. A felmérés maga interneten keresztül zajlott le, ahol a kérdőívhez vezető linket a hallgatók e-mailben kapták meg.³ A nemzetközi minta összesen 37 412 kitöltött kérdőívet tartalmaz. A minta legfontosabb jellemzőit az 1. táblázat mutatja be.

A nemzetközi mintával kapcsolatos megjegyzés, hogy a felmérés nem tekinthető reprezentatívnak Franciaország, Írország, Ausztrália és Szingapúr esetében az alacsony eset-számok miatt. Az elemzésekből a roppant alacsony mintaszám miatt kihagytuk Ausztráliát, Franciaországot és Dél-Afrikát. A hallgatók jelentős része nappali tagozatos, jellemzően inkább a felsőbb évfolyamokon folytatja tanulmányait, méghozzá a felmérést végzők szakmai hátterének köszönhetően leginkább az üzleti-közgazdasági vagy az újabb magyar terminológia szerint gazdálkodási-gazdasági területeken. A magyar minta jellemzőiben nem tér el lényegesen a többi országtól.

A magyarországi minta egyetemek szerinti megoszlását a 2. táblázat mutatja. A minta homogenitása érdekében csak egyetemeket kérdeztünk meg, viszont törekedtünk arra, hogy az egyes régiók megfelelően legyenek reprezentálva. Mint a későbbiekben láthatjuk, az országok és az egyes szakok közti különbségek jelentősebbek, mint az egyetemek közti eltérések.

A magyarországi válaszadási arány elmaradt ugyan Liechtenstein, Svájc vagy Új-Zéland 10 százalékot meghaladó eredményétől, azonban az átlagos 2 százalék nem mondható rossznak. A legaktívabbnak a Budapesti Corvinus Egyetem, a Pannon Egyetem és a Miskolci Egyetem bizonyult. A válaszadási arány egyetemenkénti eltérései azt is tükrözik, hogy hol tudtuk közvetlenül e-mailben eljuttatni a hallgatók számára a kérdőívre mutató linket, illetve hol lehetett csupán egy általános hirdetés és az egyetemi oktatók felhívásai nyomán tudomást szerezni a felmérésről. A leginkább a személyre szóló e-mail és az oktatói felhívás kombinációja bizonyult hatásosnak.⁴

³ A kérdőív öt nyelven, angolul, franciául, magyarul, németül és finnül készült el. A magyar hallgatók csak magyarul tölthették ki a kérdőívet, azaz más nyelvi választási lehetőségük nem volt. A válaszadási hajlandóságot egyes országok díjjal igyekeztek fokozni, Magyarország esetében például 10 darab pendrive-ot sorsoltak ki a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának felajánlásában. Ez a kar vállalta a kutatás finanszírozását is.

⁴ Ezúton is köszönetet mondunk mindazoknak a kollégáknak és munkatársaknak, akik segítséget nyújtottak a sikeres adatfelvételhez. A felmérésbe bekapcsolódó (a vizsgálatot aktívan segítő) egyetemi oktatók névsorát az első csillagos lábjegyzetben közöltük.

2. táblázat

A felmérésben részt vevő magyarországi egyetemek és a mintaszám

Egyetem	Teljes hallgatói létszám	Kitöltött kérdőívek száma	Válaszadási arány
Budapesti Corvinus Egyetem	16 511	543	3,29
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem	25 553	387	1,51
Debreceni Egyetem	25 230	236	0,94
Miskolci Egyetem	14 335	410	2,86
Pannon Egyetem	10 473	358	3,42
Pécsi Tudományegyetem (PTE)	35 326	655	1,85
Széchenyi István Egyetem (SZE)	11 071	346	3,13
Szegedi Tudományegyetem (SZTE)	30 526	313	1,03
Más		88	
Összesen	169 025	3346	1,98

Bár a kérdések nyomán pontosan be lehet azonosítani a hallgatók tanulmányi szakterületét, a magyar adatok elemzése során mi négy nagyobb csoportot képeztünk: gazdasági-üzleti, mérnöki-informatikai, természettudományi és bölcsész. Ezen belül is kiemelt figyelmet fordítunk a gazdasági területre. A magyar mintánál ez a négy terület a teljes minta 93,3 százalékát teszi ki a következő megoszlásban: gazdasági-üzleti 47 százalék, mérnöki-informatikai 14,6 százalék, természettudományi 23,8 százalék, bölcsész 7,9 százalék, egyéb 6,7 százalék. A magyar mintát az egyes egyetemek szerint is elemeztük. Természetesen törekedtünk arra is, hogy a teljes nemzetközi mintával, illetve az egyes országokkal is összehasonlíthatók legyenek az adatok.

A hallgatók karrierelképzelései és vállalkozásokhoz való hozzáállásuk

Általános karrierelképzelések

Természetes, hogy a hallgatók jövőbeli elhelyezkedési elképzelései meglehetősen eltérők lehetnek. Az is gyakran előfordul, hogy rögtön a diploma megszerzése utáni első munkahely nem feltétlenül a hallgató céljainak megfelelő választás, hanem valamilyen kompromisszumot tükröz a munkaerő-piaci helyzet és a további képzések, képességek megszerzése függvényében. A kérdőív éppen ezért külön rákérdez a hallgató végzés utáni első öt év és az öt évet meghaladó karrierelképzeléseire. A nemzetközi összehasonlítás eredményeit *3. táblázat* mutatja.

A karrierelképzelések tekintetében látható, hogy a hallgatók közvetlenül a végzés után inkább alkalmazottként képzelik el életüket. Talán meglepő, de a lista élén a kis- és közepes méretű cégek szerepelnek, ahol a válaszadók mintegy harmada kíván állást találni. Ezt követik a nagyvállalatok, a kutatás és a közszféra. A függetlennek minősített tevékenységek közé tartozik a családi vállalkozásba történő bekapcsolódás, a meglévő vállalat megvétele, a franchise, a meglévő cégben tulajdonosi érdekelttség szerzése, a saját vállalkozás folytatása, az új vállalkozás indítása és az önfoglalkoztatás. Ezek együttesen a nemzetközi felmérésben részt vett hallgatók 12,2 százaléka számára jelentenek vonzó lehetőséget. Ha összehasonlítjuk az alkalmazotti és a független munka közötti választás arányát, akkor látható, hogy a hallgatók mindössze 15,4 százaléka választja

3. táblázat

A hallgatók karrierképzések szerinti megoszlása az egyes országok esetében öt éven belül (első sor) és öt év után (második sor)
 $[(1) + (2) + (3) + (4) = 100 \text{ százalék}]$

Ország	Alkalmazott				Független (2)	Független/ alkalmazott arány*	Család- alapítás (3)	Nem tudja (4)
	kis- és közép- vállalkozás	nagyvállalat	kutatás	közsféra				
Ausztria	33,8	15,8	9,3	5,9	64,8	18,0	5,4	15,6
	10,8	11,5	5,4	5,3	33,0	51,8	13,7	17,8
Belgium	27,0	15,0	11,4	8,9	62,2	21,1	5,0	16,2
	10,3	9,9	3,8	6,9	31,0	59,1	8,6	15,8
Finnország	44,0	14,3	1,7	4,3	64,4	13,3	11,6	14,2
	17,3	12,6	1,3	3,6	34,7	45,7	18,8	17,3
Írország	27,0	18,5	4,4	6,0	56,0	21,9	4,0	24,2
	10,1	7,7	2,4	4,4	24,6	64,5	9,7	21,0
Liechtenstein	34,5	30,0	4,0	2,5	71,0	15,5	3,0	13,0
	10,5	17,0	2,5	2,0	32,0	54,0	14,5	16,0
Magyarország	27,1	19,3	6,9	6,9	60,2	20,9	11,1	12,8
	8,7	10,5	2,7	3,9	25,8	58,0	28,0	10,5
Németország	27,8	21,2	14,9	8,1	72,0	10,0	6,9	13,1
	12,3	15,5	7,9	7,5	43,3	38,3	13,3	16,6
Norvégia	39,4	21,5	3,7	2,7	67,2	15,3	4,2	16,4
	21,9	12,1	3,3	2,2	39,5	46,2	8,4	18,1
Svájc	35,4	22,0	10,8	6,4	74,7	11,3	3,2	12,7
	17,0	11,9	4,7	5,3	38,9	45,6	11,2	17,3
Szingapúr	24,3	43,2	1,7	4,2	73,4	14,5	4,0	10,2
	5,4	16,1	3,1	4,5	29,1	61,7	8,2	15,8
Új-Zéland	34,1	12,5	6,9	9,5	62,9	16,7	4,0	20,4
	13,9	8,9	4,9	5,3	32,9	53,2	10,8	18,9
Átlag	33,3	17,8	8,9	7,0	66,9	15,4	5,4	15,4
	13,4	11,4	4,7	5,2	34,7	50,1	13,5	17,0

*A független státust választók aránya az alkalmazotti státust választókhoz képest.

végzés után közvetlenül a független létet. Jelentős ugyanakkor azok aránya, akik a jövőbeli pályaválasztás során a családalapítást választanák (5,4 százalék),⁵ és magas az elképzeléssel még nem rendelkezők aránya (15,4 százalék) is.

A végzés után több mint öt évvel jelentősen megváltozik a helyzet, mégpedig a független, vállalkozói állást megjelölők javára, hiszen immár a szilárd elképzelésekkel rendelkezők több mint 50 százaléka (50,1 százalék) nem alkalmazottként szeretne dolgozni. Változatlanul jelentős azonban a családalapítást választók (13,5 százalék) és az elképzeléssel nem rendelkező hezitálók aránya (17 százalék).

A nemzetközi összehasonlításban látható, hogy a vállalkozási jellegű tevékenységek tekintetében Magyarország relatív helyzete nem rossz, öt éven belül a hallgatók 16 százaléka szeretne ezen a területen elhelyezkedni, ami az országok közti összehasonlításban Belgium után a 2. helyet jelenti. Ezzel még a hagyományosan vállalkozásra kész íreket is megelőzte. A függetlenek aránya tekintetében pedig a 11 ország közül a 3. helyre került, Belgium és Írország mögé. Kedvezőtlenül kell viszont értékelnünk, hogy a nemzetközi átlagot lényegesen meghaladja a családalapítást választók (11,1 százalék) és az elképzeléssel nem rendelkezők aránya (12,8 százalék). A 471 hallgatónak, aki a családalapítást jelölte meg fő karriercélként, 69 százaléka (325 fő) nő.

A jövőbeli tanácsstalanság még inkább visszatükröződik az öt év utáni karrierelképzelések tekintetében: a magyar hallgatók 28 százaléka a családalapítást részesíti előnyben, és 10,5 százalék nem tudja, hogy mit is szeretne. Úgy véljük, hogy a magas családalapítási szándék nem a fokozódó gyerekvállalási kedvvel, hanem inkább a jövőbeli bizonytalansággal és tanácsstalansággal függ össze. Ezt támasztja alá, hogy az öt év utáni családalapítási karriert megjelölő 938 hallgató közül meglepően magas számmal szerepelnek a férfiak: 417 fő, azaz 44 százalék. Alapvetően a családalapítás viszonylag nagy arányú megjelölése az oka annak, hogy nemzetközi összehasonlításban immár több ország is megelőzi Magyarországot a független státus előnyben részesítése szempontjából: Magyarország mindössze a 6. e tekintetben. Egy másik mutatót is kiszámoltunk: a „függetlenek arányát”. Ez a hányados egészen egyszerűen a különböző független státusokat megjelölők arányát mutatja az alkalmazotti státust választókhöz képest, azaz a vizsgálatból kimaradnak a tanácsstalankok és a családalapítást előnyben részesítők. A függetlenek aránya alapján Magyarország éppen lecsúszott a dobogóról: Írország, Szingapúr és Belgium mögött a 4. helyre.

A magyarországi egyetemek közötti összehasonlítást a 4. táblázat alapján végezhetjük el.

A hazai egyetemek közti különbségek láthatóan kisebbek, mint az egyes országok közti eltérések. Az öt éven belül független karriert megjelölők aránya a 12 százaléktól (Szegedi Tudományegyetemtől, SZTE) a 20 százalékig (Debreceni Egyetemig, DE) terjed. Árnyalatnyi különbségek fedezhetők fel az öt év utáni vállalkozói preferenciák tekintetében: a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (BME) és a Pécsi Tudományegyetem (PTE) hallgatóinak 34 százaléka és a Széchenyi Egyetem (SZE) hallgatóinak 38 százaléka jelenti a két szélső végletet. Ami talán nem meglepő a 2006. évi átszervezések tükrében, az a közzsféra relatív leértékelődése: igen kevesen vélik úgy, hogy hosszabb távon az állami szektor megfelelő hely lesz karrierjük számára. A másik meglepő dolog az, hogy a BME hallgatói az öt éven túli karrierlehetőségek közül szinte teljesen kihúzták a kutatást.

⁵ A kérdőív a családalapítást a jövőbeli karrierválasztási lehetőségek egyikeként, azaz az alkalmazotti és a vállalkozói pályák alternatívájaként értelmezi. A kérdés felvételére az előzetes felmérések során került sor. Magyarországon azonban, talán meglepő módon, de nem csupán a gyereket vállalni szándékozó nők, hanem férfiak is meglepően nagy számban választották ezt a lehetőséget (lásd a következő három bekezdést).

4. táblázat

Karrierelképzelések magyarországi egyetemek szerinti százalékos megoszlása, öt éven belül (első sor) és öt év után (második sor)

Karrierút	BME	Corvinus	SZE	DE	Miskolc	PTE	SZTE	Pannon	Egyéb
<i>Alkalmazott</i>									
Kis- és közép- vállalkozás	31	24	31	23	23	28	25	29	27
	10	10	6	5	8	9	12	6	12
Nagyvállalat	24	28	21	17	19	15	14	15	11
	16	10	10	11	11	9	10	10	6
Kutatás	6	5	5	12	5	7	12	7	6
	0	3	1	5	3	4	4	2	1
Közszféra	2	7	3	5	9	10	9	6	11
	2	5	1	6	4	6	3	3	4
Alkalmazott összesen	63	64	61	56	56	60	61	58	55
	28	27	19	28	25	27	30	22	24
Független	15	13	17	20	18	16	12	18	20
	34	37	38	37	36	34	35	37	28
Családalapítás	10	9	8	13	14	11	13	11	13
	29	27	32	23	28	28	24	30	36
Nem tudja	12	13	14	10	12	13	14	13	11
	9	10	11	12	11	11	11	11	12

A hazai egyetemek hallgatóinak a szakok szerinti karrierpreferenciáit szemlélteti az 5. táblázat.

A szakok szerinti különbségek meglepően alacsonyak, talán egyedül a bölcsész szakok lógnak ki a sorból. Feltehetően a bevezetőben már említett romló elhelyezkedési lehetőségekkel magyarázható, hogy végzés után a bölcsészek 21 százaléka szeretne valamilyen független státusban dolgozni, ugyanakkor ez az érték mindössze 15 százalék a gazdasági és a természettudományos szakos hallgatóknál, és 16 százalék a mérnököknél. Az öt év utáni karrierlehetőségek szempontjából a független státust választók esetében a mérnöki (37 százalék) és a gazdasági (37 százalék) szakok vezetnek, alig lemaradva követik őket a természettudományos szakok (36 százalék), a bölcsészek pedig az utolsó helyre kerültek (33 százalék). Az egyes szakok közti variancia minimális.

Az alkalmazott/vállalkozói karrier közötti választás időbeli változását a 6. táblázat szemlélteti. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy itt nem különböző időpontban történő választásról, és így panelvizsgálatról van szó, hanem arról, hogy a felmérés időpontjában a hallgatók hogyan vélekedtek a karrierválasztások alakulásáról az életpálya mentén a végzés után közvetlenül és a végzés után öt évvel.

Ebben az esetben 1747 hallgatóról állnak rendelkezésre információk, akik szilárd elképzelésekkel rendelkeznek, azaz mind a végzés után öt éven belül, mind öt év után az alkalmazotti vagy a vállalkozói kategóriák valamelyikét választották. Mint látható, 918 hallgató, azaz az összes szilárd preferenciával rendelkező hallgató valamivel több, mint a fele, 52,7 százaléka nem óhajt változtatni foglalkoztatási státusán. Azok közül, akik változtatni akarnak, döntő többségben vannak az alkalmazotti hivatást vállalkozói karrierre cserélni szándékozók. Az 1446 hallgató közül, akik öt éven belül még alkalmazotti

5. táblázat
 Karrierelképzelések szakterületek szerinti százalékos megoszlása
 [öt éven belül (első sor) és öt év után (második sor)]

Karrierút	Gazdasági	Mérnöki	Természet- tudományi	Bölcsész	Egyéb
Alkalmazott					
Kis- és középvállalkozás	30 10	30 9	26 8	16 6	16 6
Nagyvállalat	23 11	22 12	16 12	10 5	8 5
Kutatás	5 2	3 1	13 4	7 5	9 5
Közszféra	6 4	2 2	4 2	15 8	21 11
Alkalmazott összesen	64 26	58 23	60 26	47 24	54 27
Független	15 37	16 37	15 36	21 33	21 30
Családalapítás	10 27	11 30	12 26	16 33	12 32
Nem tudja	11 10	16 10	13 12	16 10	13 11

6. táblázat

A magyar hallgatók karrierválasztásainak változása végzés után öt éven belül és öt év után

		Tervezett státus öt év után			
		alkalmazott	vállalkozói	összesen	
Tervezett státus öt éven belül	Alkalmazott	száma	679	767	1446
		százalék	47	53	100
	A teljes minta százalékában		38,90	43,90	82,80
	Vállalkozói	száma	62	239	301
		százalék	20,60	79,40	100
	A teljes minta százalékában		3,50	13,70	17,20
	Összesen	száma	741	1006	1747
		százalék	42,20	57,60	100
	A teljes minta százalékában		42,40	57,60	100

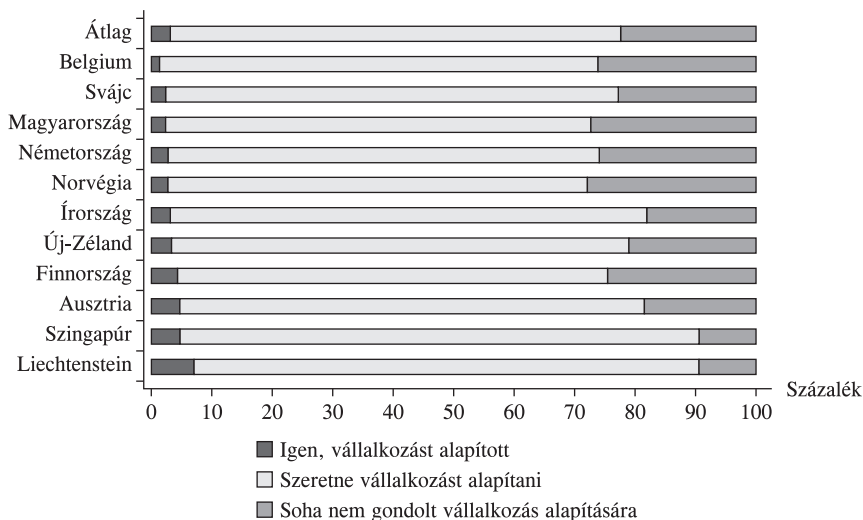
státusban gondolkodtak, 767, azaz 54 százalék gondolja úgy, hogy a továbbiakban inkább vállalkozói pályát választ. Ugyanakkor a végzéstől számított öt éven belüli a 301 vállalkozói életpályát elképzelők közül mindössze 62, az összes hallgató 3,5 százaléka szándékozik a későbbiek során alkalmazott lenni. Okkal feltételezhető, hogy ők inkább kényszervállalkozásban gondolkodnak, akik első adandó alkalommal a biztosabbnak tűnő alkalmazotti életútra váltanának.

A hallgatók jelenlegi vállalkozói tevékenységei

Az 1. ábra mutatja a hallgatók jelenlegi vállalkozói tevékenységeit országok közti összehasonlításban.

1. ábra

Az egyes országok hallgatóinak vállalkozói aktivitása és elképzelései (százalék)

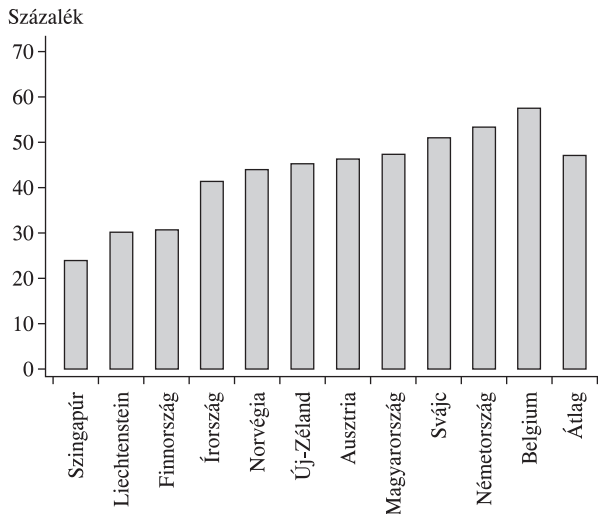

Mint az 1. ábrából kivehető, a hallgatók jelentős része még nem alapított saját céget. Magyarországon mindössze 88 főnek, a felmérésben résztvevők 2,4 százalékának van saját alapítású vállalkozása, amivel az országok közötti lista végén helyezkedünk el Svájjal egy szinten, megelőzve Belgiumot. (Belgium a vállalkozói karrierválasztások szempontjából az első volt!) Igen magas viszont azok aránya (27,3 százalék), akik még sohasem gondoltak arra, hogy saját céget hozzanak létre, ezzel csak Norvégiát előzzük meg. Ugyanakkor az összes hallgató nagyjából háromnegyede, Magyarországon 70 százaléka lényegében nem zárta ki azt, hogy vállalkozás alapításában részt vegyen az életpályája során.

Lépések a vállalkozás elkezdése érdekében

Mint az előzőkben láthattuk, a hallgatók egy jelentős része potenciális vállalkozónak tekinthető. Több információhoz juthatunk azonban, ha megvizsgáljuk azt is, hogy tettek-e már valamit a vállalkozásindítás érdekében. Ezt mutatja a 2. ábra.

2. ábra
A vállalkozásindítás érdekében lépéseket nem tevő hallgatók aránya
(százalék)

Mint látható, összességében a hallgatók 47,2 százaléka eddig semmilyen lépést nem tett vállalkozás létrehozása érdekében. A szingapúri, a liechtensteini és a finn hallgatók azok, akik a legkomolyabban gondolják a cégalapítást. Az országok egy másik csoportja, Írország, Norvégia, Új-Zéland, Ausztria és Magyarország esetében a hallgatók nagyobb része, 53-58 százaléka már elindult a cégalapítás rögzös útján, legalábbis komolyan gondolkodik ezzel kapcsolatban. Három ország, Belgium, Svájc és Németország hallgatóinak azonban több mint 50 százaléka gyakorlatilag még semmit sem tett ennek érdekében.

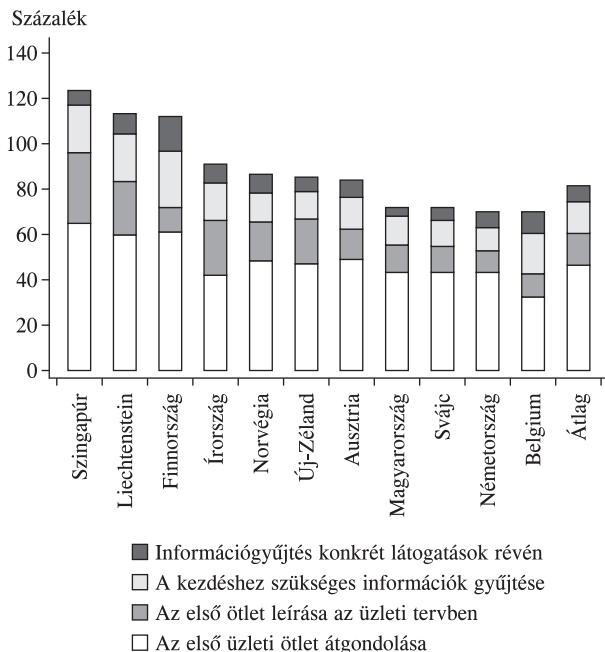
A vállalkozás indításához az elhatározáson kívül azonban más konkrét lépések is szükségesek. Az információk gyűjtése érdekében tett lépéseket mutatja a 3. ábra országok közötti bontásban. Azok közül, akik esetleg szeretnének vállalkozást indítani, a legtöbben még csak az első ötleten gondolkodnak, mintegy 14 százalékuk már le is írta ezt az ötletét, és nagyjából ugyanennyien vannak, akik már információt is gyűjtöttek a bejegyzésről. Nem egészen 7 százalék azok aránya, akik már valamilyen személyes lépést tettek az információ gyűjtése érdekében. A magyar hallgatók az átlag alatt szerepelnek a komolyabb információgyűjtés tekintetében.

A konkrét lépéseket tevők még kevesebben vannak, mint azt a 4. ábra szemlélteti.

A hallgatók leginkább az üzleti terv kifejlesztésében aktívak (7,4 százalék), nagyjából felük már tárgyalt finanszírozási forrásokkal kapcsolatos lehetőségekről, nagyjából 5 százalékuk kész prototípussal, kiforrott szolgáltatási elképzeléssel rendelkezik, de csak 1,7 százalékuk határozott már az elindítás dátumáról. Magyarország helyzete ebből a szempontból közepesnek mondható, viszont jelentős a lemaradás a vezető országokhoz,

3. ábra

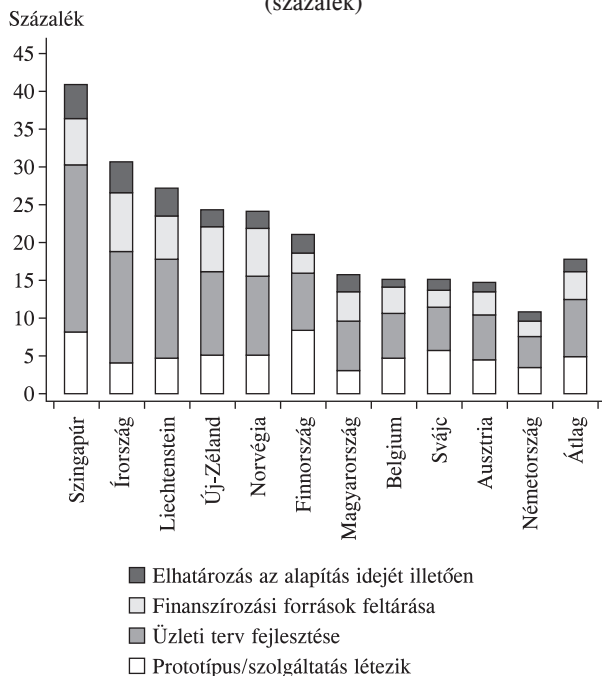
Információk gyűjtése a vállalkozás indításához*

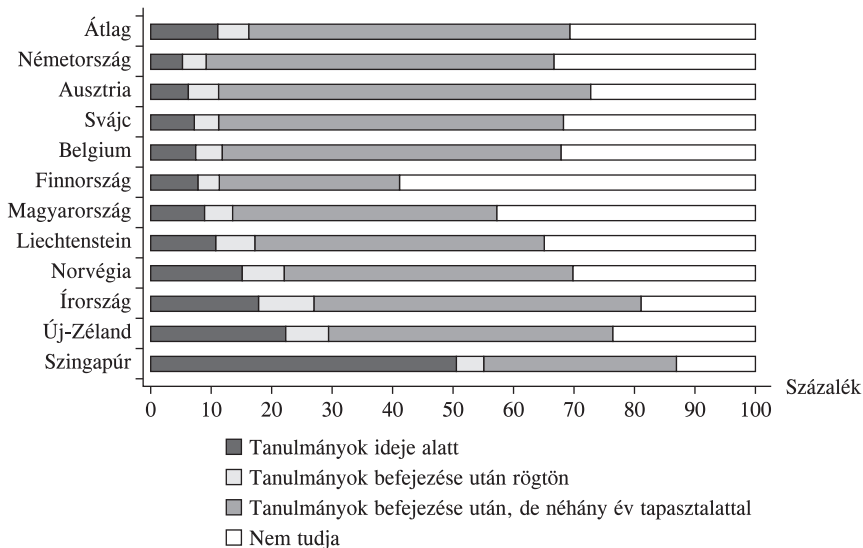
* Több választ is meg lehetett adni, ezért az arány nagyobb lehet, mint 100 százalék.

4. ábra

A vállalkozás indításához előzetes lépéseket tevők aránya (százalék)

5. ábra
A vállalkozás elkezdésének ideje
(százalék)

Szingapúrhoz, Írországhoz, Liechtensteinhez, Új-Zélandhoz, Norvégiához vagy akár Finnországhoz képest is.

A vállalkozói szándékok komolyságát jelezheti az is, hogy mikor szándékoznak vállalkozásba kezdeni a hallgatók (5. ábra).

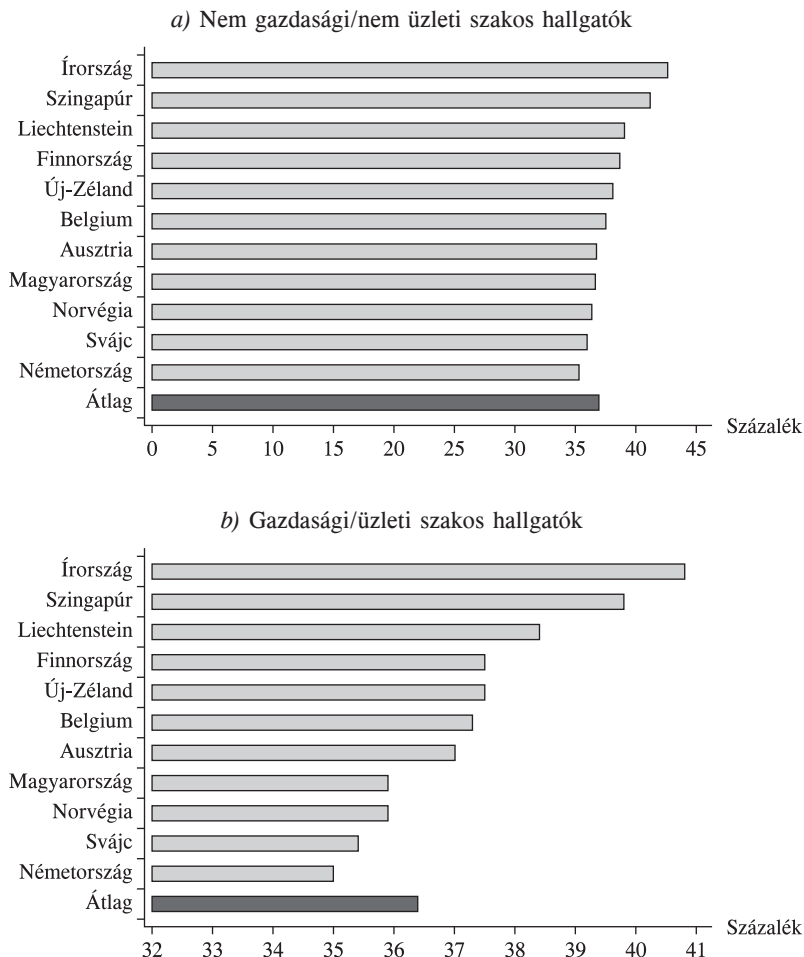
Összességében a tanulmányok ideje alatt a hallgatók mintegy 10-11 százaléka kíván vállalkozást indítani, több mint 50 százalékuk azonban ezt csak a végzés után néhány évvel szándékozik megtenni, amikor már rendelkezik megfelelő tapasztalattal. Magyarország Finnország után második abból a szempontból, hogy a hallgatók egy jelentős része – közel 43 százaléka – még egyáltalán nem tudja, mikor kezd vállalkozni. Feltételezhetően ez összefügg a jelenlegi bizonytalan makrogazdasági helyzettel is.

A vállalkozói erő nemzetközi összehasonlítása

Mint láhattuk, az egyes országok között jelentős különbségek vannak a hallgatók vállalkozással kapcsolatos szándékai tekintetében. Az összehasonlítást egy komplex index segíti, amely figyelembe veszi az előzőekben elemzett tényezőket: azt, hogy hány hallgató hozott létre már vállalkozást, hányan szeretnének vállalkozni, közülük hányan tettek konkrét lépéseket. A minimális pont 1, amit az a hallgató kapott, aki a megkérdezéskor úgy válaszolt, hogy életpályája során sohasem kíván vállalkozást létrehozni, a maximális pont pedig 10, amit a felmérés idején már létező vállalkozással rendelkezők kaptak (*Fueglistaller és szerzőtársai* [2006]). Az összehasonlítást az országok között százalékos arányban tesszük meg, azaz 100 százalék az elérhető maximális pontszám. Külön vizsgáljuk a nem gazdasági/nem üzleti szakos és a gazdasági szakos hallgatókat is (6. ábra a) és b) része).

Mint a 6. ábra a) részéből látható, Magyarország a lista második felében, a 8. helyen található. Az átlagnál jobban szerepelt a vállalkozás-létrehozási szándékok szempontjára

6. ábra
A vállalkozói erő összehasonlítása

ből, viszont a konkrét lépések területén lemaradt, ez az oka a közepes szereplésnek. Összességében azonban az országok közötti különbségek lényegesen kisebbek az összetett index alapján, mint a már vizsgált konkrét lépések tekintetében külön-külön.

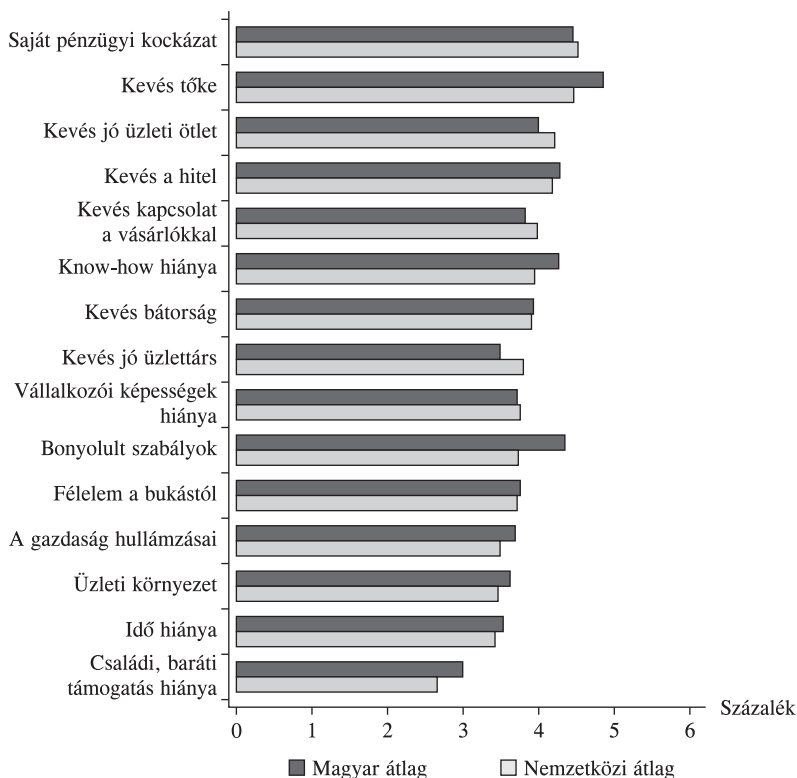
Az üzleti szakos hallgatók esetében Magyarország lemaradása nagyobb, a lista utolsó helyén szerepel. A gazdasági/üzleti szakos hallgatók vállalkozói törekvése – meglepetésre – valamivel kisebb Magyarországon, mint a nem üzleti szakos hallgatóké.

A vállalkozás indításának akadályai

Természetes, hogy a vállalkozás elkezdése számos külső és belső akadályba ütközik. Ezért kértük meg a hallgatókat arra, hogy értékeljék egy 1-től 6-ig terjedő skálán az előttük álló nehézségeket. A 7. ábra tartalmazza az ezzel kapcsolatos válaszokat, ami a magyar és a nemzetközi eredményeket összehasonlítva mutatja.

7. ábra

A vállalkozásindítás akadályai nemzetközi szinten és Magyarországon

Egyértelműnek látszik, hogy a legsúlyosabb problémának a hallgatók a pénzügyi kockázatot (4,51) és a kezdő tőke hiányát tartják (4,46), a 4. helyen szerepel a hitelezési források szűkössége (4,18). Ez egyébként összecseng más, az önfoglalkoztatási kérdéseket vizsgáló tanulmányok eredményeivel (Román [2004]). Észrevehető egy gyenge negatív korrelációs kapcsolat is a pénzügyi források és a hallgatók saját vállalkozásindítási képessége között, azaz aki fontosnak véli a pénzügyi kockázatot, kisebb valószínűséggel kíván vállalkozást létrehozni.

A kevés jó üzleti ötlet (4,21) és a vásárlói kapcsolatok hiánya (3,98) biztosan kapcsolatba hozható a hallgatók relatíve kevés gyakorlati, szakmai tapasztalataival. A megfelelő partner hiányát (3,78) és a szabályozási nehézségeket (3,95) a hallgatók az országok összességében kevésbé fontos gátak vélték. A saját vállalkozói képességek hiánya (3,75) és a bukástól való félelem (3,71) szinte azonos, az átlagnál némileg magasabb pontszámot kapott. Ugyanakkor az üzleti környezet (3,46), az idő hiánya (3,41), valamint a család, barátok támogatásának hiánya (2,65) a kevésbé kritikus akadályok közé tartozik.

Összehasonlítva a magyar eredményeket a nemzetközi tapasztalatokkal, az általános kép igen hasonló: a magyar hallgatók is a pénzügyi problémákat sorolják az első helyekre, sőt még magasabb pontszámokat is adtak rájuk, mint más országbeli társaik. A bonyolult szabályok (4,33) és az indítással kapcsolatos know-how hiánya (4,25) a magyar hallgatók értékelése szerint lényegesen fontosabb gát, mint azt a többi ország hallgatói vélik. Ez az eredmény is, úgy látszik, alátámasztja a Világbanknak a vállalkozások környezetét elemző és összehasonlító adataiból képzett *Doing business*-index magyar értékét

(*Leminősítette...* [2006]). A vállalkozások szabályozási környezetének hatásait vizsgálva, a Világbank megállapította, hogy Magyarország egy év alatt hat helyet visszacsúszva a 66. helyen áll a 175 országból. A vállalkozásindítás szempontjából még ennél is kedvezőtlenebb a helyzet: Magyarország a 87. helyet foglalja el; az engedélyek megszerzése esetében pedig a 143. a listán. Figyelmeztető jel, hogy nem csupán hátrább sorolódott Magyarország, hanem a térségben szinte minden ország megelőzi.

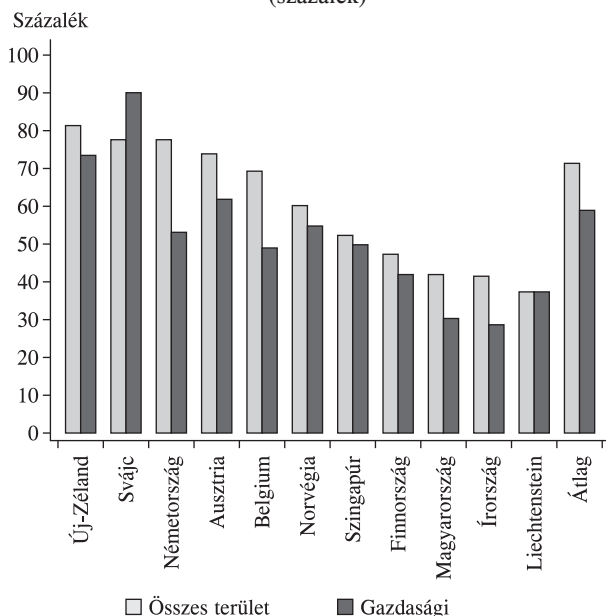
A vállalkozásra felkészítő egyetemi oktatás és a vállalkozói hozzáállás kapcsolata

A vállalkozói kurzusok szerepe

A bevezetésben említettük, hogy az egyetemek komoly szerepet tölthetnek be a hallgatók vállalkozói magatartásának befolyásolásában, bátorításban. Ebben kétségtelenül a legfontosabb szerepet a vállalkozói kurzusok játsszák. A 8. ábra országok szerinti összehasonlításban mutatja a hallgatók vállalkozói kurzusokon való részvételük aktivitását – pontosabban: távolmaradásukat a vállalkozói kurzusoktól.

8. ábra

A vállalkozói kurzusokat fel nem vettek aránya
(százalék)

Magyarország helyzete ebből a szempontból nem rossz: a kínálkozó lehetőségeket a vállalkozással kapcsolatos kurzus felvétele területén a liechtensteiniek és az írek után a magyar hallgatók használták ki legjobban. A helyzet még jobb az üzleti/gazdasági tanulmányokat folytatók esetében (2. hely). Meglehetősen meglepő és érthetetlen ugyanakkor, hogy az egyetemek nyújtotta vállalkozói kurzusokat mennyire nem használják ki Új-Zélandon vagy a német területeken, Svájcban, Ausztriában és Németországban. Megjegyezzük, hogy arra vonatkozóan nem áll rendelkezésünkre adat, hogy a vállalkozói kurzusok felvételére választható vagy kötelező tárgy keretén belül került-e sor.

Az egyes hazai egyetemek között azonban meglehetősen nagyok a különbségek a vállalkozói kurzusok felvétele területén (7. táblázat): a legkevésbé aktívnek a BME hallgatói bizonyultak (31,8 százalék), ugyanakkor a Széchenyi Egyetem hallgatóinak majd kétharmada (66,4 százalék) élt a kínálkozó lehetőséggel. Az átlagot meghaladó a Pécsi Tudományegyetem, a Pannon Egyetem és Miskolc szereplése, ugyanakkor a Szegedi Tudományegyetem, a Corvinus és a Debreceni Egyetem hallgatói az átlag alatt találhatók. Debrecenben jelezte egyébként a legtöbb hallgató, hogy vállalkozói kurzust nem is tudtak volna felvenni (18,8 százalék). A magyar minta esetében megnéztük azt is, hogy milyen korrelációs kapcsolat van a vállalkozói státus választása és a vállalkozásokkal kapcsolatos kurzus felvétele között: az öt éven belüli vállalkozói választás esetében a kapcsolat pozitív, de nem meghatározó, ugyanakkor az öt év utáni önfoglalkoztatói választás és a vállalkozói kurzusok felvétele között pozitív és jobb (5 százalék alatt szignifikáns) korrelációt találtunk. Ez azt jelenti, hogy azok közül, akik nem vettek fel vállalkozói kurzust, öt évvel a végzés után 53 százalék választana vállalkozói státust, akik viszont ilyen órákat látogattak, 61 százalékra nő a vállalkozást választók aránya. Természetesen a korreláció nem árul el semmit az ok-okozati kapcsolatokról, azaz az is lehet, hogy nem a vállalkozói kurzusok felvételének hatására nő a vállalkozói kedv, hanem a hallgatók már a vállalkozói státusra készülve vesznek fel ilyen jellegű kurzusokat.

7. táblázat

A vállalkozói kurzusokat felvettek aránya a magyar egyetemeken (százalék)

Megnevezés	BME	Corvinus	SZE	DE	Miskolc	PTE	SZTE	Pannon	Egyéb	Átlag
Felvett	31,78	47,15	66,38	38,49	50,73	57,77	49,52	51,93	58,43	50,2
Nem vett fel	58,14	36,83	25,8	42,68	33,17	27,29	36,19	37,29	30,34	36,4
Nem vehetett fel	10,08	16,02	7,83	18,83	16,1	14,94	14,29	10,77	11,24	13,3
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Ugyanezt az összehasonlítást az egyes tudományterületek szempontjából vizsgálva is jelentősek a különbségek (8. táblázat).

8. táblázat

A vállalkozói kurzusokat felvettek aránya a magyar egyetemeken tudományterületek szerint (százalék)

Megnevezés	Gazdasági	Mérnöki	Természettudományi	Bölcsész	Egyéb
Felvett	65,42	47,49	32,95	26,52	31,22
Nem vett fel	24,84	41,69	50,19	50,38	44,3
Nem vehetett fel	9,74	10,82	16,86	23,11	24,47
Összesen	100	100	100	100	100

A várakozásoknak megfelelően a gazdasági szakos hallgatók a legaktívabbak, a legkevésbé pedig a bölcsész szakosak vettek fel vállalkozói kurzusokat. Igaz, nekik kevesebb lehetőségük is volt erre, mint a többieknek. Ugyanakkor a Kruskal–Wallis-próbát alkalmazva 5 százalékos szignifikanciaszinten állíthatjuk, hogy az egyes tudományterületeken

a lehetőségek szignifikánsan különböznek. Ha a gazdasági tudományterületet kivesszük a felsorolásból, úgy viszont már 5 százalékos szignifikanciaszinten állíthatjuk, hogy a fennmaradó tudományterületeken a vállalkozóikurzus-hallgatási lehetőségek szignifikánsan nem különböznek.

A vállalkozói kurzusok felvételének hatása a vállalkozói magatartásra

A bevezetésben láthattuk, hogy a vállalkozói magatartás kialakulásában az egyéni tulajdonságok mellett más, környezeti tényezőknek is szerepük van. Az eddigi feldolgozás során azonban nem igazán derült ki, hogy végső soron mi is van hatással a vállalkozói/alkalmazotti státus választására. Most arra teszünk kísérletet, hogy a vállalkozói magatartásra ható tényezőket megvizsgáljuk, különös tekintettel a felsőoktatási intézmények által kínált vállalkozói kurzusok felvételének hatására vagyunk kíváncsiak. Tekintve, hogy egyéni adatok csupán a magyar minta esetében állnak rendelkezésünkre, az elemzést így csupán Magyarországra vonatkozóan tudjuk elvégezni.

Azt az előzőkben láthattuk, hogy a vállalkozói kurzusokat felvett hallgatók esetében nyolc százalékkal magasabb a végzés után öt évvel vállalkozói karriert előnyben részesítők aránya, összehasonlítva a vállalkozói kurzust fel nem vett hallgatókkal. Arról azonban az eddigiek alapján semmit sem tudunk mondani, hogy ez az elmozdulás vajon a vállalkozói kurzusok felvételének köszönhető-e. Hogy ezt a hiányosságot pótoljuk, a további vizsgálathoz ökonometriai modellt, a többváltozós multinomiális logisztikus regressziót (MLR) használjuk fel. „A képzés után öt éven belül és öt év után vállalkozó/önfoglalkoztató szeretne lenni” válaszokat használjuk fel arra, hogy a függő kategorikus változót létrehozzuk. Ennek alapján három csoportot képeztünk: az elsőt azok alkotják, akik sem a képzés után közvetlenül, sem pedig öt év után nem akarnak vállalkozók lenni (1371 fő), egy másik csoportot alkotnak azok a hallgatók, akik vagy öt éven belül vagy pedig öt év után szeretnének vállalkozók lenni (1249 fő), végül a harmadik csoportot azok adják, akik öt éven belül és öt év után is (azaz mind rövid, mind hosszabb távon) vállalkozók szeretnének lenni (239 fő).

Magyarázó tényezőként hat elemet választottunk ki, amelyek közül a vállalkozói kurzust felvételére vonatkozó binomiális változó ($KURZUSF$) hatására vagyunk kíváncsiak. A $KURZUSF$ értéke 0, ha az illető nem vett vagy nem vehetett fel vállalkozói kurzust, és 1, ha ilyen órát látogatott. A kontrollváltozók között szerepel az illető neme ($NEME$) (férfi: 0 vagy nő: 1), hogy volt-e vállalkozó a családban ($VALLCSAL$ kategorikus változó, amely 1: nem volt, 2: volt, de már több mint 5 éve nincsen, 3: volt, de 5 éven belül megszűnt a cég, 4: jelenleg is van). A személyes tulajdonságok közül három tényezőt választottunk ki, mint a bátorság hiánya ($BATOR$), a bukástól való félelem ($KUDARC$) és a vállalkozói készségek, képességek hiánya ($KESZSEG$). Ez utóbbi három tényezőt egy hatfokozatú Likert-skálán mértük, ami arra a kérdésre válaszol, hogy a saját vállalkozás indítását az illető személyes véleménye szerint mennyiben befolyásolja az adott tényező. Az 1 érték nagyon kicsi, a 6 pedig nagyon nagy hatást jelent.

A multinomiális logisztikus regresszió alkalmazása azért szükséges, mert a függő változó nem normális eloszlású, ebben az esetben pedig a legkisebb négyzetek módszerén alapuló regresszió nem alkalmazható (*Green [2000], Rappai [2001]*). A módszer iránt érdeklődőknek jelezzük, hogy a magyar szakirodalomban a logisztikus regresszióról bővebben ír *Hunyadi [2004]*. Mivel feltételezzük, hogy azok, akik mind a végzés után öt éven belül, mind öt év után vállalkozók szeretnének lenni elszántabbak, mint azok, akik csupán az egyik időszakban terveznek vállalkozást indítani, a binomiális regressziót sem tudtuk alkalmazni. A multinomiális logisztikus regresszió ebben az esetben azt vizsgálja

külön-külön, hogy 1. az alapsokasághoz, azaz azokhoz képest, akik semmikor nem akarnak vállalkozók lenni, mi a valószínűsége annak, hogy valaki vagy öt éven belül vagy öt éven túl vállalkozó akar lenni, és 2. az alapsokasághoz, azaz azokhoz képest, akik semmikor nem akarnak vállalkozók lenni, mi a valószínűsége annak, hogy valaki öt éven belül és öt éven túl is vállalkozó akar lenni. Azt várjuk, hogy míg az elszántabb csoport esetében a vállalkozói kurzus felvétele kisebb jelentőségű a karrierválasztásra, addig azok esetében, akik csak az egyik időszakban szeretnének esetleg vállalkozást indítani, legalábbis részben az oktatás hatására döntenek az alkalmazotti lét felhagyása mellett. A vállalkozói kurzusok relatív fontosságára és a többi tényező hatására vonatkozó hipotézis nem tudunk felállítani, és erről nemzetközi vizsgálat sem született.

Két hipotézist állítunk fel.

1. *hipotézis.* A vállalkozói kurzust felvett egyetemi hallgatók körében nagyobb a valószínűsége annak, hogy valaki a végzés után vállalkozni szeretne, mint azok körében, akik ilyen kurzust nem vettek fel.

2. *hipotézis.* A vállalkozói kurzus felvétele erősebb hatást gyakorol a vállalkozói hozzáállásra azok esetében, akik vagy képzés után közvetlenül, vagy a képzés után öt évvel szeretnének vállalkozók lenni, mint azok esetében, akik mindkét időszakban vállalkozói karriert szeretnének folytatni.

A multinomiális logisztikus regresszióhoz az SPSS statisztikai programcsomag 11. számú verzióját használtuk fel, és az eredményeket a 9. táblázatban közöljük.

9. táblázat

A vállalkozói attitűdöket befolyásoló tényezők hatása a multinominális logisztikus regresszió alapján

Vállalkozni kíván	Változó	Paraméter	Standard hiba	Szignifikancia	Marginális hatás
2. csoport (5 éven belül vagy 5 év után)	Konstans	1,0394	0,1745	0,0000	
	NEME	-0,2292	0,0812	0,0048	0,7952
	KURUSF	0,1715	0,0801	0,0322	1,1871
	VALLCSAL	0,1408	0,0304	0,0000	0,8687
	BATOR	-0,0828	0,0334	0,0132	0,9205
	KUDARC	-0,0281	0,0326	0,3876	0,9722
	KESZSEG	-0,0676	0,0290	0,0195	0,9346
3. csoport (5 év alatt és öt év után)	Konstans	0,2308	0,2875	0,4220	
	NEME	-0,4243	0,1480	0,0042	0,6542
	KURUSF	0,1217	0,1435	0,3964	1,1294
	VALLCSAL	0,2163	0,0520	0,0000	0,8055
	BATOR	-0,0761	0,0592	0,1982	0,9267
	KUDARC	-0,1786	0,0586	0,0023	0,8365
	KESZSEG	-0,0730	0,0521	0,1608	0,9296
	Nagelkerke R^2	0,0434			
	Maximum likelihood érték	3338,7			

Mint a 9. táblázatból látható, mindkét hipotézisünk igaznak bizonyult, a vállalkozói kurzus felvétele pozitívan hat a vállalkozói magatartásra, és ez a hatás szignifikáns csak öt éven belül vagy öt év után vállalkozni szándékozók körében, és pozitív, ámde nem szignifikáns a mind öt éven belül, mind öt év után vállalkozni szándékozók esetében.

A kontrolltényezők hatása teljes mértékben megegyezik azzal, amit a szakirodalom alapján várni lehetett. A férfiak nagyobb valószínűséggel szeretnék vállalkozni. A családban található vállalkozó szülők növelik annak valószínűségét, hogy valaki vállalkozni szeretne, és a hatás erősebb ott, ahol jelenleg is van vállalkozó a családban. Azok, akik inkább kockázatkerülők, bátorítanak vagy/és nem rendelkeznek vállalkozói készséggel, inkább szeretnék alkalmazottak lenni, mint vállalkozók. Az első csoport tényezői közül a marginális hatás alapján a legfontosabbnak a vállalkozói kurzust felvett változó bizonyult, ami alátámasztja, hogy minden, a vállalkozói kurzusokra kiadott forint pozitív hatással van a vállalkozóvá válásra. Az eredmény megbízhatóságát csökkenti azonban, hogy a modell magyarázó ereje meglehetősen gyenge (Nagelkerke-féle R^2 : 0,043), így a hatás erősségét nem szabad túlértékelni.

*

Ha elfogadjuk azt az állítást, ami a Global Entrepreneurship Monitor (GEM) kutatások egyik fontos eredménye, hogy a vállalkozás, a magasabb vállalkozói aktivitás és a gazdasági növekedés között pozitív kapcsolat mutatható ki, akkor felmerülhet az a kérdés, hogy milyen gazdaságpolitikai-oktatáspolitikai következtetésekre juthatunk. Jól ismert, hogy a vállalkozási életpálya kilátásai az egyén számára fejleszthető (*Kuratko* [2003]). Ezt támasztják alá a legújabb kutatások is, amelyek szerint a mai vállalkozási politika középpontjában nem a vállalatok, az egyes iparágak, hanem a vállalkozásokat működtető egyének, individuumok állnak (vagy nekik kellene a középpontban állniuk – *Acs* [2006], *Lundström–Stevenson* [2002]). Így a bevezetőben a jövő gazdasági növekedése, munkahelyteremtése szempontjából fontosnak tartott gyorsan növekvő cégeket, a „gazellákat” működtető, azokat létrehozni akaró egyéneknek jut a kulcsszerep. Azok, akik a 2010-es években ezeket a cégeket létre fogják hozni, éppen ma ülnek a felsőoktatási intézmények padjaiban, így lényeges, hogy a szakmai tudás mellett milyen vállalkozói tudással vértesszük fel őket. Az egyetemi oktatás felelősségteljes szerepe itt nem tagadható.

A hazai egyetemek és az egyetemi hallgatók vállalkozói attitűdjei szerint a vizsgált országokhoz viszonyítva ugyan átlag alatti a magyarországi helyzet, azonban a különbségek az országok között nem tűnnek jelentősnek. Problémát látunk viszont abban, hogy ez a közepes szereplés nem valószínűsíti azt, hogy hallgatók az átlagot lényegesen meghaladó, gyors fejlődésre képes „gazella” cégek alapításán fáradoznának. Természetesen nem zárható ki ennek sem az esélye, viszont a vizsgálatból kiderül, hogy nincsenek túl sokan azok, akik az ehhez szükséges alapokat még a diákévekben megszereznék.

Ezen a helyzeten azonban lehet javítani. Az egyetemi hallgatók jelentős része az elkövetkezőkben munkahelyet vagy kisebb méretű cégeknél talál, vagy vállalkozó lesz. A gazdasági területeken jelenlegi képzésük elsősorban még mindig a nagyvállalatokra koncentrál. A vállalkozói kurzusok tartalmilag is hozzájárulhatnak ahhoz, hogy az egyén a vállalkozói képességeit fejlessze, és ugyanakkor vállalkozásalapítási, -működtetési gyakorlati ismereteket is szerezzen. Nem kétséges, hogy a szakmailag felkészült, lehetőség motiválta vállalkozás fennmaradási, növekedési esélyei lényegesen jobbak, mint a többnyire felkészületlen kényszervállalkozásoké. A vállalkozói kurzusok általánosság tételével az egyetemek tanterveiben – és nem csupán a gazdasági-üzleti területeken – javíthatja a vállalkozói karrier esélyeit, növelheti a ténylegesen vállalkozói karriert választók számát. Elsősorban a műszaki, természettudományi hallgatók körében kellene haladást elérni a vállalkozói kurzusok tekintetében, de nem ártana ilyen ismereteket közvetíteni a humán szakos hallgatóknak sem.

Látható, hogy a hallgatók jelentős része „kivár” a vállalkozással, azaz inkább a végzés után öt év elteltével szeretne vállalkozást indítani. Ez logikus, racionális döntésnek tűnik,

hiszen a sikeres vállalkozáshoz többek között szakmai tapasztalatra, kapcsolati tőkére és pénzre is szükség van. A frissen végzettek körében a felnőttképzés keretében lehetne a vállalkozói, cégalapítási ismeretek elsajátításával, üzleti tervvel foglalkozó kurzusok indításával további lökést adni, hogy a vállalkozói szándék erősödjön, és ténylegesen nagyobb számban jöjjenek létre sikeres vállalkozások.

Tudomásunk szerint azonban a jelenlegi bolognai tanrendben sem az egyetemi alapképzésben, sem a mesterszakok között, sem az életpálya során történő tanulásra vonatkozó elképzelések között nem szerepel önálló vállalkozói szakirány, és a vállalkozói ismeretek oktatása sem kötelező. Ennek hiányában pedig oktatási rendszerünk nem képes megfelelni a kisebb méretű, önállóan alapított vállalkozásokban tevékenykedni kívánó hallgatók által támasztott követelményeknek.

Hivatkozások

- ACS, Z. J. [2006]: Three Centuries of Entrepreneurship and Innovation in the Global Economy. Díszdoktori előadás, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, november 8.
- ACS, Z.–ARENIUS, P.–HAY, M.–MINNITI, M. [2004]: Global Entrepreneurship Monitor (GEM) [2005. Global Report Executive Summary, Babson College–London Business School, Babson Park, MA., London.
- ACS, Z. J.–AUDRESCH, D. G. [1988]: Innovation in large and small firms. *American Economic Review*, Vol. 78. 678–690. o.
- ARROW, K. [1983]: Innovation in Large and Small firms. Megjelent: *Ronen, J.* (szerk.): *Entrepreneurship*. Lexington Books, Lexington, MA., 15–28. o.
- AUTIO, E. [2005]: High-Expectation Entrepreneurship 2005. London Business School–Babson College, London–Babson
- AUTIO, E.–KEELEY, R. H.–KLOFSTEN, M.–PARKER, G. G. C.–HAY, M. [2001]: Entrepreneurial Intent among Students in Scandinavia and in the USA. *Enterprise and Innovation Management Studies*, Vol. 2. No. 2. 145–160. o.
- BERDE ÉVA–CZENKY KLÁRA–GYÖRGYI ZOLTÁN–HÍVES TAMÁS–MORVAY ENDRE–SZEREPI ANNA [2006]: Diplomával a munkaerőpiacon. PH Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest, http://www.hier.iif.hu/hu/konf/Felsooktatasi_GYZ.pdf: Letöltés ideje: 2007. január 16.
- BIRCH, D. [1987]: *Job Creation in America: How Our Smallest Companies Put the Most People to Work*. Free Press, New York.
- BLANCHFLOWER, D.G.–OSWALD, A. [1998]: What makes an entrepreneur? *Journal of Labour Economics*, Vol. 16. No. 1. 26–60. o.
- CARROLL, G. R.–MOSAKOWSKI, E. [1987]: The career dynamics of self-employment. *Administrative Science Quarterly*, Vol. 32. 570–589. o.
- CHELL, E.–HAWORTH, J.–BREARLEY, S. [1991]: *Entrepreneurial personality*. Routledge, London and New York.
- CZAKÓ ÁGNES–KUCZI TIBOR–LENGYEL GYÖRGY–VAJDA ÁGNES [1995]: A kisvállalkozások néhány jellemzője a kilencvenes évek elején. *Közgazdasági Szemle*, 4. sz. 399–419. o.
- CSAPÓ KRISZTIÁN [2006]: Áttekintés a gyorsan növekvő vállalkozásokat támogató kormányzati programokról. *Vállalkozás és Innováció*, 1. sz.
- DRUCKER, P. F. [1985]: *Innovation and Entrepreneurship*. Harper and Row, New York.
- ENTREPRENEURSHIP EDUCATION ... [2004]: *Entrepreneurship Education Grows at European Universities and Business Schools. Results of 2004 Pilot Survey Conducted Jointly by EFER and EFMD*. október 25. EFMD Press, http://www.efmd.org/html/knowledge/publ_detail.asp?id=040929qmsx&aid=041028nkfp&tid=3
- ETZKOWITZ, H.–WEBSTER, A.–GEBHARDT, C.–TERRA, B. R. C. [2000]: The future of the university and the university of the future: evolution of ivory tower to entrepreneurial paradigm. *Research Policy*, Vol. 29. No. 2. 313–330. o.
- FRANKE, N.–LÜTHJE, C. [2004]: Entrepreneurial intention of business students: A benchmarking study. *International Journal of Innovation and Technology Management*, Vol. 1. No. 3.

- FUEGLISTALLER, U.–KLANDT, H.–HALTER, F. [2006]: International survey on collegiate entrepreneurship 2006. Swiss Research Institute of Small Business and Entrepreneurship at the University of St. Gallen, St. Gallen.
- GALBRAITH, J. K. [1970]: Az új ipari állam. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- GARTNER, W. B. [1988]: Who is an entrepreneur? Is the wrong question. *American Journal of Small Business*, Vol. 12. No. 1. 11–32. o.
- GREEN, W. [2000]: *Econometric Analysis*. Prentice Hall, New York, negyedik kiadás.
- HÉRBERT, R. F.–LINK, A. N. [1989]: In search of the meaning of entrepreneurship. *Small Business Economics*, Vol. 1. No. 1. 39–49. o.
- HISRICH, R. D.–PETERS, M. P.–SHEPHERD, D. A. [2005]: *Entrepreneurship*. McGraw-Hill Irwin, New York, 6. kiadás.
- HUNYADI LÁSZLÓ [2004]: A logisztikus függvény és a logisztikus eloszlás. *Statistikai Szemle*, 10–11. sz. 991–1011. o.
- KATZ, J. A. [2003]: The Chronology and intellectual trajectory of american entrepreneurship education. *Journal of Business Venturing*, Vol. 1. No. 2. 283–300. o.
- KIRÁLY BERNADETT [2005]: Állás helyett tanulás vár a friss diplomásokra. *Figyelő*net, július 5. <http://www.fn.hu/index.php?action=nyomtat&id=7&cid=101086&layout=no&id=7>.
- KISVÁLLALKOZÁSOK EURÓPAI CHARTÁJA [2000]: Kisvállalkozások európai chartája. Európai Bizottság Vállalkozásfejlesztési Kiadványok, http://ec.europa.eu/enterprise/enterprise_policy/charter/docs/charter_hu.pdf.
- KORUNKA, C.–FRANK, H.–LUEGER, M.–MUGLER, J. [2003]: The entrepreneurial personality in the context of resources, environment, and the startup process. A configurational approach. *Entrepreneurship theory and Practice*, őszi szám, 23–42. o.
- KRUEGER, N.–REILLY, M. D. ÉS SZERZŐTÁRSAIK [2000]: Competing models of entrepreneurial intentions. *Journal of Business Venturing*, 15. 411–432. o.
- KUCZI TIBOR [1998]: Vállalkozói kultúra – az életutak finalitása. *Replika*, 29. március, 157–170. o.
- KURATKO, D. [2003]: Entrepreneurship education: Emerging trends and challenges for the 21st century. U.S. Association of Small Business and Entrepreneurship, Coleman Foundation White Paper Series.
- LAKI MIHÁLY [1998]: Kisvállalkozás a szocializmus után. Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest.
- LEMINÓSÍTETTE... [2006]: Leminósította Magyarországot a Világbank. *Origo*, szeptember 6., <http://www.origo.hu/uzletinegyed/hirek/hazaihirek/20060906leminositette.html>.
- LUNDSTRÖM, A.–STEVENSON, L. [2002]: *Entrepreneurship policy for the future*. Swedish Foundation for Small Business Research, Stockholm.
- MCCLELLAND, D. C [1961]: *The achieving society*. Collier-Macmillan, New York–London.
- MORRISON, A. [2000]: Entrepreneurship: What triggers it? *International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research*, Vol 6. No. 2. 59–71. o.
- NŐ A DIPLOMÁS... [2004] Nő a diplomás pályakezdők munkanélkülisége. *Jobline*, június 3., <http://hvg.hu/karrier/0000000000572E2C.aspx>.
- PETERMAN, N.–KENNEDY, J. [2003]: Enterprise education: Influencing Students' preception of entrepreneurship. *Entrepreneurship Theory and Practice*, téli szám, 129–144 o.
- PIORE, J. [1990]: United States of America. Megjelent: *Loveman, M.–Piore, J.–Sengenberger, W. G.* (szerk.): *The Re-emergence of small Enterprises: Industrial Restructuring in Industrialized Countries*. 7. fejezet, International Institute for Labor Studies, Genf, 261–303. o.
- RAPPAI GÁBOR [2001]: Üzleti statisztika Excellel. *Statisztikai módszerek a társadalmi és gazdasági elemzésekben*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 238 o.
- REYNOLDS, P.–HAY, M.–BYGRAVE, W.–CAMP, S.–AUTIO, E. [2001]: *Global Entrepreneurship Monitor 2001. Executive Report*, London.
- REYNOLDS, P.–BYGRAVE, W.–AUTIO, E. [2004]: *GEM 2003. Global Report*, Working paper London Business School.
- RIMLER JUDIT [1998]: Kreativitás és vállalkozás. *Közgazdasági Szemle*, 4. sz. 353–369. o.
- ROBERT PÉTER [1999]: Kiből lettek a vállalkozók. *Közgazdasági Szemle*, 5. sz. 403–427. o.
- ROMÁN ZOLTÁN [2004]: Az önfoglalkoztatás fontosabb kategóriái, gazdasági-társadalmi szerepe. Magyar Vállalatgazdasági Kutatásokért Alapítvány, Budapest.

- ROMÁN ZOLTÁN [2006]: A kis- és középvállalatok és a vállalkozási készség. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- ROTTER, J. B. [1990]: Internal versus external control of reinforcement. *American Psychologist*, Vol. 45. No. 3. 489–493. o.
- SALAMONNÉ HUSZTY ANNA [2006]: Magyarországi kis- és középvállalkozások életútjának modellezése. *Competitio*, 1. sz. 51–68. o.
- SCHWARZ, E.–ALMER-JARZ, D.–WDOWIAK M. [2006]: The role of students' attitudes and perception of environment conditions in their career decision toward self-employment. Cooperation between the economic, academic and governmental spheres: Mechanisms and levers. *Entrepreneurship and Innovation*, PODIM 26. nemzetközi konferencia, Maribor, 261–277. o.
- SELMECZY IVÁN [2005]: Javulhat a diplomás pályakezdekők helyzete. MKIK GVI, *Gazdasági Havi Tájékoztató*, december, Budapest.
- SZERB LÁSZLÓ [2004]: A vállalkozás és vállalkozói aktivitás mérése. *Statisztikai Szemle*, 6–7. sz. 545–566. o.
- SZERB LÁSZLÓ (szerk.) [2005]: Vállalkozásindítás, vállalkozói hajlandóság és a vállalkozási környezeti tényezők alakulása Magyarországon a 2000-es évek első felében. Pécsi Egyetemi Kiadó, Pécs.
- SZERB LÁSZLÓ– ACS, Z. J.–VARGA ATTILA–ULBERT JÓZSEF–BODOR ÉVA [2004]: Az új vállalkozások hatásai nemzetközi összehasonlításban (A Global Entrepreneurship Monitor kutatás, 2001–2003). *Közgazdasági Szemle*, 7–8. sz. 679–698. o.
- TIMMONS, J. A. [1999]: *New venture creation: Entrepreneurship for the 21st century*. Irwin/McGraw-Hill, Boston.
- A VÁLLALKOZÓI KÉSZSÉGEK ELŐMOZDÍTÁSA... [2006]: A Közösség lisszaboni programjának végrehajtása. A vállalkozói készségek előmozdítása az oktatás és a tanulás révén. A Bizottság közleménye a Tanácsnak, az Európai Parlamentnek, az európai gazdasági és szociális bizottságnak és a régiók bizottságának. Az Európai Közösségek Bizottsága, Brüsszel, 13.2.2006 COM(2006) 33 végleges. http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/hu/com/2006/com2006_0033hu01.pdf.
- VARGA ATTILA [1998]: *University research and regional innovation: A spatial econometric analysis of academic technology transfers*. Kluwer Academic Publishers, Boston.
- VARGA ATTILA [2005]: Regionális innovációs politika: amerikai tapasztalatok és magyarországi lehetőségek. *Magyar Tudomány*, 7. sz. 857–868. o.
- VECSENYI JÁNOS [2003]: *Vállalkozás. Az ötlettől az újrakezdésig*. Aula, Budapest.